

Kínai biciklik, német autók és vidéki magyar közösségek

Bevezetés: a helyzet régen

Doktori dolgozatom írása idején 10 hónapig Dél-Magyarországon, a Bács-Kiskun megyei Tázláron éltem. Bár témám a háztáji gazdálkodás továbbélő hagyományainak elemzése volt, nem hagyhattam figyelmen kívül azt a tényt, hogy sok falusi a mezőgazdaságon kívül is dolgozott. A főutcán, a buszmegálló közelében laktam. Az ingázók minden nap innen indultak a közeli mezőváros gyáraiba, ahol a műszak reggel 6-kor kezdődött. Egy gyárat különösen gyakran emlegettek a falusiak, úgy utaltak az ott dolgozókra, hogy „a vasasok”.

Az ingázók számomra túl korai órában indultak ahhoz, hogy az utazást részletesen megfigyeljem; de azt észrevettem, hogy amikor délután az emberek visszatértek a faluba, akkor többségük a kertjeikben és a földeken végzett termelő munkával volt elfoglalva. A *paraszt-munkás* a szocialista Magyarországon mindenhol fellelhető jelenség volt. A kollektivizálás viszonylagos sikere nagymértékben annak a szimbiózisnak volt köszönhető, amelyet a munkaigényes háztáji és a tőkeigényes, nagy termelőkapacitású üzemek valósítottak meg a szocialista szövetkezetekben és állami gazdaságokban (Hann 1980, Swain 1985).

De a sikernek ára volt. Gyakorta felmerült, hogy a munkások a gyárban csak tessék-lássék dolgoztak, otthoni tevékenységeikre tartogatva energiáikat, mivel ott a gazdasági motiváció jóval hatékonyabb volt. A teljes foglalkoztatás a tervgazdaság alapvető feltétele volt, fenntartásának mechanizmusa az átlagbér kiszámításán alapult. A vállalatigazgatóknak érdekükben állt a szükségesnél több, olcsó munkaerő alkalmazása, annak biztosítása érdekében, hogy magasabb béreket tudjanak fizetni azoknak, akik munkáján a vállalatok gazdasági életképessége valóban nyugodott. Ez volt a fő oka annak, hogy a tázlári

falusiak (és a helyi romák) könnyen juthattak alacsony képzettséget igénylő, gyári munkahelyekhez.

Akkoriban minden tázlári gyerek, miután 14 éves korában befejezte az általános iskolát, középiskolában vagy szakmunkásképzőben tanult tovább. Ezt követően (kicsit leegyszerűsítve a dolgokat és eltekintve olyan körülményektől, mint például a férfiak esetében a katonaság) négy vagy öt életpálya-lehetőség nyílt meg a falusi fiatalok előtt, függetlenül attól, elvégezték-e iskoláikat és szereztek-e képesítést. Az első az volt, hogy továbbra is a faluban lagnak, és teljes munkaidőben a háztájiban dolgoznak. Ezt az tette lehetővé, hogy Tázlárt megkímélték a kollektivizálás szabályos formájától (ökológiai és gazdasági okokból a háztáji gazdálkodás hagyományos formáinak folytonossága itt, Bács-Kiskun megyében tovább élt, mint az ország más részein). De ezt az utat csak kevesen követték (amit egyébként ideológiai szempontok miatt rosszallón vett tudomásul a korabeli hatalom). A legtöbben inkább a biztos munkabért választották. Ilyen munkát könnyen lehetett találni a helyi szakszövetkezetben vagy állami gazdaságokban, esetleg egy ingázással elérhető városi gyárban, így például „a vasasoknál”. Ez volt a második és a harmadik számú életpálya-lehetőség. Egy negyedik lehetőséget jelentett, ha a dolgozó még inkább eltávolodott a falutól. Akadt néhány tázlári fiatal, aki végzettségének megfelelően Budapesthez vonzódott, hiszen a főváros alig 120 kilométerre északra fekszik, illetve olyan városokba ment, ahol virágzott az ipar. De a tartós elvándorlás nehézségekbe ütközött a lakáshiány miatt, és a városi élet mindenképpen azzal a hátránnyal járt, hogy lehetetlenné tette a háztáji kistermelést, mint kiegészítő felhalmozási stratégiát.

A dolgok jelenlegi állása a kínai biciklik példáján

Az 1970-es kutatásaim a falura koncentráltak. Nem mertem engedélyt kérni arra, hogy a helybelieket gyári munkahelyeikre elkísérjem. Ma már túl késő, hogy ezt a hiányt pótoljam, de mostanában új kutatásba kezdtem egy közeli városban, és elbeszélgettem egy kicsit azokkal, akik elég idősök ahhoz, hogy emlékezzenek a város szocialista iparának létrehozására, illetve 1990 utáni átalakulására. A „vasasok” mitikus gyára, amely az 1970-es években a tázlári lakosoknak munkát biztosított, az 1980-as években csődbe jutott, és nagyobb állami vállalatok kebelezték be. Mint szerte Magyarországon, az 1990-es évek

elején ennek a városnak a gyárait is kifosztották. Ugyan termékeik minőségét és a jól képzett mérnökök és szakmunkások felkészültségét senki sem kérdőjelezte meg; de a KGST-piac összeomlott és esély sem volt arra, hogy ezek a gyárak gyorsan betörhetnek a nyugati piacokra. A csődöt a privatizáció követte. A leggyakoribb séma szerint, a tapasztalt gyári vezetők csak a legalkalmasabb munkatársakat választották ki, hiszen már nem volt semmi motivációjuk arra, hogy továbbra is fenntartsák a szocialista évtizedek alatt jellemző rejtett munkanélküliséget. A valódi munkanélküliség az 1990-es években erőteljes növekedésnek indult.

Már a szocializmus összeomlása előtt is megtörtént, hogy egyes gyárakat külföldi vállalatoknak adtak el. A Levi-Strauss például jelentős beruházásokat eszközölt 1988-ban, és több mint 500 dolgozót foglalkoztatott, mielőtt 2009-ben úgy döntött, hogy tevékenységét áthelyezi Romániába. A helyi hatalom megpróbálta az új multinacionális nagyvállalatokat a jórészt gazdátlan, magára hagyott ipartelepekre vonzani, ám sikertelenül.¹ Az egyszerűen csak „Levis”-nak” nevezett területet egy helyi vállalkozó vásárolta meg, aki manapság a telep egy részén kerékpárüzemet működtet; munkásszállót is üzemeltet, míg a többi területet kiadja a legkülönbözőbb helyi cégeknek.

A kerékpárgyár műhelyében (Fotó: Chris Hann, 2017)

Ez a hivatali épület korábban a Levi-Strauss igazgatóságának adott otthont, ezt megelőzően, egészen 1988-ig különböző szocialista vállalatok székhelye volt (Fotó: Chris Hann, 2017)

A bicikliket nem itt gyártják. Az alkatrészek mind Kínából származnak (noha 40%-ukat hivatalosan más európai országokban készítik). A kerékpárok összeállításához kevéske szakértelem szükséges. Mostanáig a munkát a 80 dolgozót foglalkoztató cég darabszám alapján végeztette, vagyis a bérek az egyes munkás termelékenységét tükrözték. Mostanában a cég futószalagot kíván alkalmazni, ezzel fokozva a specializálódást és az automatizálást. Ez a lépés nem örvend nagy népszerűségnek a dolgozók körében nemcsak a munkafolyamattól való elidegenedés miatt, hanem azért sem, mert az automatizáció a legtöbb dolgozó számára a nettó bérek csökkenését vonja maga után (és időnként túlmunkát eredményez, amelyet nem fizetnek meg a kötelező túlórabérrel). Ebben a gyárban a dolgozók a munkakörülményeket általában rossznak ítélik meg. Az egyik megalázó feltétel például, ahogy hallottam, az, hogy a kisebb lopások megelőzésére a munkások saját szerszámaik használatára kényszerülnek.

Másfelől viszont a legtöbb kis- és közepes vállalkozásnál, amelyek a nagy szocialista vállalatok helyébe települtek, egy kicsit jobb a helyzet. A vállalkozók szinte valamennyi dolgozójukat minimálbéren jelentik be, annak érdekében, hogy minimalizálják munkaadói hozzájárulásait. A valóságban a vezetők különböző fortélyokat találnak ki arra, hogy többet fizethessenek az előírt minimumnál, különösen

azoknak a dolgozóknak, akiket nem szeretnének elveszíteni. E kiegészítő juttatások pontos részletei nem közismertek (a munkások hónap végén kapnak készpénzben bizonyos összeget). A dolgozók későbbi nyugdíjában nem is mutathatók ki. Nem meglepő, hogy az emberek ezeknek a cégeknek a tulajdonos-vezetőit általában olyan ragadozóknak látják, akiket pusztán a profit maximalizálása érdekel. Ez alól csak azok jelentenek kivételt, akik némi tiszteletet vívtak ki maguknak azáltal, hogy az 1990-es években igyekeztek annyi munkahelyet megvédeni, amennyit csak lehetett, illetve azok, akik ma átlag fölötti béreket fizetnek. De az ilyen tekintélyes emberek mára már többnyire nyugdíjba vonultak, és a felelősség legalább egy részét átruházták a következő generációra. A vállalkozásokat öröklő utódok nagy valószínűséggel marketing vagy emberi erőforrás-tanácsadó szakot végeztek.

A különböző pártok politikusainak sokféle ígérete ellenére a fent vázolt fizetési gyakorlat a szocializmust követő időszakban nem változott jelentősen. Bár vannak, akik a kegyetlen profit maximalizálásra törekvő „új kapitalistákat” vádolják, mások védelmükre kelnek, mondván, ezek a vállalatok nem maradnának fenn, ha magasabb bért kellene fizetniük dolgozóiknak. Mi mást is várhatunk az új elitől? Időközben a szocialista korszak technikai értelmisége hajlik arra, hogy a mai állapotokat modern rabszolgaságnak tekintse, ahol a képzetlen magyar munkásokat a máshol zajló tőkefelhalmozás érdekében erősen kizsákmányolják.

Mercedes: made in Kecskemét

A kisebb lopások problémáját a fentiektől alapvetően különböző módon oldják meg az új Mercedes-Benz gyárban, amely Bács-Kiskun megye székhelyén, Kecskeméten uralja a külváros látképét. Itt a bejáratnál mindenkinek át kell esnie a biztonsági ellenőrzésen. Ez érvényes a szervezett látogatások részvevőire is, akiknek le kell adniuk kameráikat, mielőtt engedélyt kapnak arra, hogy megtekintsék a közel egy kilométer hosszú, teljesen automatizált gyártósort, amely két percenként egy csillogó, új Mercedest bocsát ki magából. Noha a gyár tervezése az előző kormányzat idején kezdődött, az óriási beruházást hivatalosan 2012-ben nyitotta meg Orbán Viktor, a Fidesz-kormány miniszterelnöke. A gyár jelenleg több mint 4000 dolgozót foglalkoztat; mivel sok alkatrész helyi üzemek állítanak elő, a gyár teljes

gazdasági hatása a régióban óriási jelentőséggel bír. A hatóságok minden szinten továbbra is minden támogatást megadnak a gyárnak. Ennek keretében jelentős bővítés van tervbe véve 2020-ra, ami egyedül a központi gyáregységben további 3000 új munkahelyet jelent majd. Egy vidéki városnak, ahol korábban a legnagyobb ipari munkálatok az élelmiszergyártásban dolgoztak (konzervek és szeszesitalok előállításával foglalkoztak), ennek a híres nemzetközi vállalatnak a betelepülése úttörő jelentőségű. Éppen ellenkezője annak a megye összes többi városában tapasztalható fejleménynek, miszerint a nagy szocialista vállalatok összeomlása után kisebb, magán- vagy családi vállalkozások települtek meg.

Természetesen, az antropológus munkájához az is hozzátartozik, hogy a „Merci”-jelenségnek a gazdasági okok és hatások feltárásán túlmenő, társadalmi vonatkozásai iránt is érdeklődjön. Már csak azért is foglalkoztatott ez a kérdés, mert, bár Tázlár több mint 40 kilométer távolságra van Kecskeméttől, sok fiatal vállalja a gyárba való napi ingázást.² Az út nagyon rossz, különösen télen. Vonzereje elsősorban abban rejlik, hogy a bérek jelentősen meghaladják az előírt országos minimumot: egy szalagnál dolgozó bére közel 500 euró. Ezeket nem a sűrű gazdaságban jelen lévő, többé-kevésbé tiltott anyagi juttatások teszik lehetővé, hanem szerződésben rögzített mellékesek (például egy kitűnő üzemi étkezde), valamint a dolgozók bizonyos kategóriái számára biztosított informális privilégiumok is (például az új járművek tesztvezetése).

Ennek ellenére a képzetlen munkások többsége nem marad sokáig. A munkaerő, amint azt 2017 augusztusában megfigyeltem, túlnyomórészt fiatalokból áll – az átlagos életkor a húszas évek első fele lehet.³ Megtudtam, hogy a munka többnyire nem igényel speciális képzettséget – az általános iskola elvégzése az egyetlen követelmény. Mivel a szalagmunka nagy részét robotok végzik, a munkás legfontosabb feladata az, hogy állandóan éberem figyelje a fizikailag igénytelen és többnyire tiszta munkafolyamatok elvégzését, miközben a járművek a szalagon továbbgördülnek. Szlogenek hirdetik, hogy a szalagról lekerülő minden egyes autó egyedi. Ez a látogató ösztöneinek ellentmond, de a piac e felső kategóriájába eső márka számára ez nagyon fontos. A színeken és bizonyos szerkezeti variációkon túl (mint például az Egyesült Királyság és Írország számára készített jobbkormányos autók), a vásárlók rendelhetnek egyedi kárpitozást is. Az autógyártás nagy utat járt be azóta, hogy Henry Ford sztandardizált, úttörő modelljei elhagyták a gyárat (Adam Smith tűgyáráról már nem is

beszélve). A Mercedes-Benz filozófiája az állandó innováció. Mégis egyértelmű, hogy a Kecskeméten használt új technológiának – ha egyáltalán – csupán kicsi része sarjad a helyi leleményből: azt beszél-
lik, hogy a motorokat Németországból importálják.

A magyar közösségek lebontása

Ebben a cikkben eddig arról írtam, hogyan lehet profitábilisan össze-
szerelni a német autókat és a kínai bicikliket a posztszocialista vidéki
Magyarországon, ahol a régi ipari bázis gyakorlatilag széthullott. Egy-
értelmű, hogy ez a globalizáció története, amely korlátlanul hőm-
pölyög végig egész Euráziában. A Kecskeméten gyártott autók nagy
részét azokkal a speciális világítási funkciókkal látják el, amelyeket az
észak-amerikai piac ír elő (az autók közül csak nagyon keveset adnak
el helyben, mivel ezek a kocsik az alkalmazottaknak biztosított áren-
gedmények ellenére is túlságosan drágák a magyarok döntő többsége
számára). Milyen következményekkel járnak a tőke és a munka ezen
új konfigurációi? Hogyan viszonyulnak a mai magyar, vidéki fiatalok
lehetőségei azokhoz a lehetőségekhez, amelyek a szocialista évtizedek
alatt apáinknak és nagyapáinknak rendelkezésre álltak?

A gyár bejáratánál szigorú a biztonsági ellenőrzés (Fotó: Chris Hann, 2017)

Az utóbbi kérdésre adható válaszok némelyikét már a fentiekben kifejtettem. A falusiak és a városlakók egyaránt kereshetnek helyi bér munkát a kisvállalkozói szektorban helyi, magyar főnökökkel, illetve transznacionális vállalatoknál. A Mercedes-Benz egyedi eset, de a szupermarket-óriásokat és a kisebb áruházláncokat (mint például a német D&M és a Rossmann) magyar menedzserek irányítják, és (legalábbis nominálisan) magasabb béreket fizetnek, mint a helyi vállalkozások. De még itt is ritka, hogy egy dolgozó havi 450 eurónál többet vigyen haza.

A szocialista korszakkal való összevetésből kiderül, hogy mára jelentősen beszűkültek a kisüzemi kereskedelmi termelés lehetőségei a mezőgazdaságban. Elmúlt az az idő, amikor a szövetkezetek támogatást nyújtottak tagjaiknak, hogy tehenet és malacot tartsanak az udvarukban. A kistermelői szőlőültetvények szintén életképtelenek. Az 1990-es évek elején végbement privatizációt követően a mezőgazdasági termelés nagy tőkeigényű tevékenység lett, amely egyre jobban megközelíti a nyugat-európai agrárbiznisz normáit. Ebbe a szektorba fiatal emberek csak úgy nem tudnak belépni. A földeken dolgozók többsége nem tulajdonos, hanem az új vidéki proletáriátus tagja. Ez a nyár végén a legszembetűnőbb, amikor nemcsak a szőlő

A Tesco sok magyarországi üzletében sztrájkoltak 2017 nyarán (ebben éppen nem) (Fotó: Crhis Hann, 2017)

A városi önkormányzat és független segélyszervezetek ingyenkonyhái mindenkinek osztanak ételt (Fotó: Chris Hann, 2017)

szüreteléséhez kell munkaerő (noha a szüret többnyire már gépesített), hanem egyéb munkaintenzív növények, így például a paprika vagy a bodza betakarításához is.

A munkaerőpiaci lehetőségek megszűnésére az állam sokféle módon reagált. A Fidesz-vezette kormányzat jelentősen kibővítette a munkalehetőségeket a feltételekhez kötött segélyezési rendszer (*workfare*) bevezetésével (bár ezt a megoldást még 2010 előtt egyes szocialista politikusok vetették fel). A munkanélküli segélyt drasztikusan csökkentették, más juttatásokat pedig megszüntettek, így aztán sok százezer magyar találta magát abban a helyzetben, hogy egyetlen kiútja az új segélyezési rendszerben való részvétel. A többség itt havi 175 eurót keres. A segélyezési rendszer kezdeti éveiben sok fiatal elhagyta a szakmunkásképző iskolákat, és feliratkozott az új segélyrendszerbe, mihelyt betöltötte a 16. életévét (később a korhatárt 18 évre emelték).

Néhány résztvevő örül az új segélyezési rendszernek, mert a nagyon alacsony összeg ellenére ezek a munkák társadalombiztosítási és nyugdíjjogosultságot adnak, és kevésbé kizsákmányoló feltételekkel végezhetők, mint a többi rendelkezésre álló gyári vagy mezőgazdasági alternatív munka. De nem mindenki vélekedik így. Néhány

középosztálybeli állampolgár fájlalja azt, hogy a segélyre jogosultak többnyire közmunkát végeznek, így például parkok gondozását, ahol nyilvánvalóan laza a munkafegyelem, és nem termelnek értéket. Mások arra panszkodnak, hogy a segélyrendszer csak arra szolgál, hogy a kormánynak lehetősége legyen a munkanélküliséget regisztráló statisztika sikereiről beszámolni. Alig van bizonyíték arra, hogy a segélyprogramok sokat tennének azért, hogy a résztvevők beléphessenek a hagyományos munkaerőpiacra, ami pedig állítólag a céljuk. A romák, akik a szocializmus idején egyértelműen „rejtett munkanélküliek” voltak, ma az új segélyprogram hosszú távú szereplői. Más bírálatok szerint, ha a segélyprogram résztvevői eladásra szánt árucikkeket termelnek, az szükségképpen a piacok további torzulásához vezet. Ismét mások pedig arra mutatnak rá, hogy ezek a segélyprogramok hogyan erősítik meg a helyi hivatalokat és azokat a pártokat, amelyekhez a közigazgatás kötődik.⁴ Mégis, mindezen problémák ellenére, Bács-Kiskun megye lakosainak többsége osztja azt a nézetet, miszerint helyesebb, ha a család életben maradásának előfeltétele a munkaerőpiacon való részvétel, mint ha egyszerűen csak alamizsna-segélyeket osztogatnak. Ezt az álláspontot általában úgy magyarázzák, hogy bizonygatják a segélyért végzett munka gyerekekre gyakorolt (beleértve a roma gyerekeket is), hosszú távú hatását,

A segélyprogramban résztvevő közmunkások söprik az őszi leveleket (Fotó: Chis Hann, 2017)

Néhány lakos megkérdőjelezi a közmunkaprogramok értékét, és bírálják szervezetlenségét (Fotó: Chris Hann, 2017)

azt, hogy a fiatalok látják, szüleik korán kelnek és fegyelmezett életet élnek (a munkanap reggel 6-kor kezdődik).

Bács-Kiskun megyében a legújabb munkerőpiaci fejlemények fő kezdeményezője is az állam volt. A megyének hosszú közös határa van Szerbiával, és így az ún. „migránsválság” középpontjában állt, amely 2015 nyara óta alapvetően határozza meg a magyar és az európai politikát. Még nem sikerült olyan emberrel találkoznom Tázlárban, aki akár egyetlen szír menekültet vagy bármilyen más, a „balkáni útvonalon” Németországba igyekvő idegent látott volna. De a migránsok felbukkantak a közeli város Tesco áruházában, mert ebben a városban több száz menekültet szállásoltak el egy régi laktanyában még azokban a hónapokban, amikor Orbán Viktor kemény hangot ütött meg velük szemben, hangoztatva, hogy ő az európai civilizációt védelmezi és a nemzetközi egyezmények szellemében cselekszik; végül aztán új kerítést építtetett, és lezárta a határt. Amikor nagyszabású beruházások kezdődtek, hogy a laktanyában élők elhelyezésén javítsanak, akkor sok helyi lakos jutott munkához. De 2017 közepére egyértelművé vált, hogy Orbán kerítése elérte a célját, és ez a létesítmény az adott körülmények között fölösleges. A kormány meghosszabbította a szűkségállapotot, de a helyzet a helyi gazdaságra máig kihat, amennyiben továbbra is rendőröket toboroznak határszolgálatra. A felvételhez

Határőrség toborzása (Fotó: Chris Hann, 2017)

szükséges követelmények alacsonyak ugyan, de ezek az állások nem túl vonzóak; a munkások hosszúak, a munka valószínűleg kellemetlen, még akkor is, ha a bérek jóval felette vannak a helyi üzemekben megkereshető összegeknek.

Mindezen változatos lehetőségek hátrányait figyelembe véve cseppet sem meglepő, hogy sok fiatal magyar határozott úgy, hogy maguk is migránsok lesznek. Nincsenek pontos adatok a kitelepültek számáról és célpontjaikról, de

az ember gyakorta hallja azt, hogy Budapest után London a második legnagyobb magyar város a világon. Arról is sokat lehet hallani, hogy ez a kivándorlás hogyan szakítja szét a családokat, hogy egyetemet végzett fiatalok mentek el azért, hogy szállodai takarítást vagy konyhai mosogatást vállaljanak, valamint, hogy a vidéki magyarok hogyan gondolják a gazdag, idős, ápolásra szoruló nyugatiakat, míg saját rokonaik magányosan, ellátatlanul tengetik életüket otthon.

Persze, akadnak olyan kitelepültek, akik végzettségüknek megfelelő munkával keresik boldogulásukat. Néhányuknak sikerül annyi pénzt megtakarítaniuk, hogy pár év után hazatérjenek, és házat építsenek vagy új karriert kezdjenek itthon. De Bács-Kiskunban nagyjából egyetértenek abban, hogy ezek a sikertörténetek kivételt képeznek. A rendszeres pénzátutalás nagyon ritka. Néhány szülő azt mondja, hogy bár gyermekeik látszólag sokat keresnek, az élet egy olyan nagyvárosban, mint London, csillagászati összegeket emészt fel, és így ott sem élnek jobban; akadnak olyan szülők is, akik gyerekeiknek Nagy-Britanniába utalnak pénzt szerény nyugdíjukból, hogy a család össze tudjon jönni karácsonykor. Ha a kivándorolt megházasodik és gyereke is születik külföldön, akkor még kisebb a valószínűsége, hogy visszatelepül Magyarországra. A legtöbben úgy látják, hogy az oktatás színvonala jelentősen romlott a szocialista korszakhoz képest; mi érteleme van családot alapítani és gyereket nevelni egy

olyan országban, ahol a tudás leértékelődött, és a lehetséges jövedelmi szintek alacsonyak?

Következtetések: politikai és elméleti összefüggések

Ezek a munkaerőpiaci feltételek intenzív politikai viták tárgyát képezik. A kormányzat azt állítja, hogy minden lehetséges módon igyekszik a magyar kis- és középvállalkozásokat támogatni új munkahelyek megteremtésében. Továbbra is segíti a transznacionális vállalatok beruházásait, miközben arra buzdítja a Mercedes-Benzhez hasonló vállalatokat, hogy bizonyos kutatásokat és fejlesztési tevékenységeket hozzanak át Magyarországra, és ne ragadjanak le a futószalag melletti, szakképzettséget nem igénylő munkahelyeknél. Közben az ellenzéki pártok azokat támogatják, akik tiltakoznak a jelenlegi viszonyok ellen, így például a Tesco dolgozóit, akik 2017 nyarán sztrájkba kezdtek. Az ellenzéki pártok állítják, hogy a magyarok nagyarányú kivándolását az a körülmény hajtja, hogy a hazai bérekből lehetetlen megélni, a kormányzat által ellenőrzött média pedig csak azért zúdítja a nézőkre a nemzetközi migrációs válsággal foglalkozó híradásait, hogy elterelje a figyelmet a hazai korrupció és egyenlőtlenség problémáiról. A kormány szóvivői erre azt válaszolják, hogy sok fiatal pusztán kalandvágyból megy külföldre, és tengernyi új intézkedés biztosítja már most is visszailleszkedésüket a magyar munkaerőpiacra – különösen azokat, akikre leginkább szükség van itthon.

Beszélgetőpartnereim interjúkban és kötetlen beszélgetésekben újra meg újra visszakanyarodtak a hazai bérek igazságtalan voltához, rámutatva arra, hogy manapság Magyarországon sok árucikk (a benzintől az alapvető élelmiszerekig) ugyanannyiba kerül, mint „a régi EU” gazdag országaiban. A baloldalra hajló ellenzék teljes káoszban van, ami részben annak tudható be, hogy még ma is sok választó a 2002–2010 közötti, szocialisták vezette kormányzatot tartja leginkább felelősnek a mai nyomasztó állapotokért. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a „bérunióért” nem a baloldal, hanem a jobboldali, populista Jobbik indított kampányt. „Azonos munkáért azonos bért” – ez az alapelv ösztönösen is meggyőzően hangzik akkor, amikor a magyarok összehasonlítják a Kecskeméten kínált béreket azzal, amit a Mercedes-Benz Stuttgartban fizet.

Ugyanakkor mások felteszik a kérdést, hogy vajon a németek miért fektettek be a távoli Magyarországon, ha a helyszín nem garantálná

a jelentősen alacsonyabb béreket. A kisvállalkozói szektorban helyenként a tulajdonosok a minőségi különbséggel magyarázzák az alacsonyabb béreket, azaz, hogy azonos bérek csak akkor lennének garantáltak, ha a megtermelt minőség is azonos volna. Az ő műhelyeik általában kevésbé automatizáltak, és a munkafegyelem is lazább, mint a Mercedes-Benznél. Ilyen körülmények között alapvető az alacsonyabb bérek szerepe, ha profitábilisak akarnak maradni a piacon, és fenn akarják tartani a munkaerő szintjét. Röviden, a béruniót a legtöbb munkáltató (még azok is, akik egyébként szimpatizálnak a Jobbik nacionalista programjával) populista illúzióként elutasítja. Ezen kívül felmerül, vajon milyen alapon kellene a béruniót az EU-ra korlátozni? Mindenki számára nyilvánvaló, hogy a fentebb bemutatott kerékpár-összeszerelő műhely annak köszönheti fennmaradását, hogy az alkatrészeket előállító kínai munkaásoknak szélsőségesen alacsony béreket fizetnek.

E körülmények gazdasági és erkölcsi dimenziói nemcsak a legkülönbözőbb kategóriákba tartozó szereplőknek jelentenek mindennapos kihívást Magyarországon, de az antropológust is próbára teszik. Elsőpró az egyetértés Bács-Kiskun megyében arról, hogy Orbán Viktornek igaza volt abban, hogy felépítette a kerítést, és hogy a nemzeti határokat meg kell védeni, mert az *identitás*ok és a gazdasá-

„Európa közepén élünk, mégis negyedannyi a bérünk: Írjunk alá mindannyian” (a béruniót követelő tiltakozás jelszava) (Fotó: Chris Hann, 2017)

gok támogatásra és védelemre szorulnak. Kutatások igazolják, hogy ezek a nézetek és magatartásformák egész Európában népszerűek, és legnagyobb mértékben a visegrádi államokban aratnak sikert. Mégis, az általam olvasott, a migrációs válsággal foglalkozó magyar vagy külföldi tudósok által készített tudományos elemzések többnyire nem szimpatizálnak ezzel a nézettel; általában erősen kritikusan, sőt, akár nyílt megvetéssel fordulnak a budapesti kormány politikája ellen.⁵ Johann Gottfried Herder, akit széles körben a társadalmi-kulturális antropológia alapítójának tekintenek, egyértelműen elítélte a rab-szolgaság minden formáját. Szenvedéllyel vallotta, hogy az emberi lények csak szülőföldjükön és saját *klimájuk* alatt lehetnek boldogok (Gossiaux 2016, 22). A mai Magyarországon a Jobbik második legfontosabb plakátja (amelyet gyakorta helyeznek a béruniós plakát mellé) ezt hirdeti: „Mindenki a szülőföldjén boldogulhasson”. Hogyan érvényesül ez az elv a mai társadalmi-kulturális antropológusok szerint?

Jegyzetek

- ¹ A multinacionális cégek a szolgáltatásban és a fogyasztási szektorban vannak leginkább jelen. Egész Magyarországon nagy élelmiszeráruházakat építettek elsősorban a Tesco, az Aldi és a Lidl. A Tesco olyan béreket ad a dolgozóinak, amelyek alig haladják meg az előírt minimálbért, és ezért országszerte sztrájkoltak az áruházlánc dolgozói 2017 nyarán. A mi városunkban a Tesco alkalmazottai nem sztrájkoltak, talán azért, mert igazán nem volt választásuk. A Tesco német versenytársai a városban többet fizetnek, de sokkal keményebb munkafegyelmet követelnek meg.
- ² Tázláról Kecskemétre ingázni, általában egy autóban többen utazva, nem tart tovább, mint az 1970-es években a fentebb említett, szomszédos kisvárosba a buszos ingázás.
- ³ 2016-ban a Mercedes-Benz stuttgarti központjánál kérvényeztem a cég támogatását egy olyan projekthez, amely a gyárban és a gyáron kívül is végzett kutatások elvégzésére irányult volna, de kérésemet elutasították. Mivel látni akartam, milyenek a körülmények a gyártósoron, 2017 augusztusában kénytelen voltam egy szervezett gyárlátogató csoporthoz csatlakozni. Ezeket a csoportokat abszolút profi módon, bejáratott útvonalon vezetik végig a gyárban. A vezetést egy gyári alkalmazott végzi, aki nem tud (vagy nem akar) a munkások keresetére, a munkaerő elvándorlására vonatkozó, vagy bármi hasonló témájú kérdésre válaszolni. A vállalat nagy figyelmet szentel a várossal való kapcsolatának. A város szimbóluma díszíti a magas kéményt, ami mellett ott áll a hasonló magasságú ikonikus merci-jel. A Mercedes-Benz támogatja a sportot és a pihenést, valamint óvodákat biztosít dolgozói gyermekei számára. Arra biztatja a német menedzsereket, hogy tanuljanak magyarul, ezzel egyidejűleg a fehérgalléros alkalmazottak, de néhány kékgalléros is tanulhat németül. A cég sok jó ügyet támogat anyagilag a városban,

és mivel tisztában van azzal, milyen jelentős hatást gyakorolt Kecskemét városában a lakhatási költségekre, ezért együttműködik a város vezetésével, hogy legalább néhány dolgozója lakhatási támogatásban részesüljön.

- ⁴ Mivel a munkanélküliek száma csökkenni kezdett, 2017-ben visszavágták a segélyprogramot, noha a kép régióktól függően nagyon egyenetlen. 2017 nyarán még az a szóbeszéd járta, hogy a segélyprogramot teljes egészében megszüntetik a 2018 tavaszi parlamenti választásokra készülve. A segélyprogram helyi hatásainak elemzésére lásd Szőke 2012, illetve Hann kiadás alatti művét.
- ⁵ A kritikai antropológusok egyik szokatlan képviselője Magyarországon Niedermüller Péter, aki a strasburgi európai parlamentben a Demokratikus Koalíció nevű ellenzéki párt képviselője. Niedermüller évekig dolgozott professzorként a berlini Humboldt Egyetem európai néprajzi tanszékén, mielőtt az 1990-es évek végén visszatért Magyarországra, és politikai karriert csinált. 2017 szeptemberében az állami kézben lévő televízió kigúnyolta, mert a határok eltörlését szorgalmazta.

Hivatkozások

- Gossiaux, Jean-Francois 2016: *Les débris épars du progrès. Évolutionnisme vs anthropologie*. Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Hann, C. M. 1980: *Tázlár: a village in Hungary*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hann, C. M. (megjelenés alatt): 'Moral(ity and) Economy: work, workfare and fairness in provincial Hungary', *European Journal of Sociology*, 2018/1.
- Swain, Nigel 1985: *Collective Farms Which Work?* Cambridge, Cambridge University Press.
- Szőke, Alexandra 2012: *Rescaling States – Rescaling Insecurities. Rural citizenship at the edge of Hungarian state*. Doctoral Dissertation. Budapest, Central European University.

2017. szeptember 18.

(Fordította: Baráth Katalin)